

ELLENSÉGKÉP, HEGEMÓNIA ÉS REFLEXIÓ

A GENDER FOGALMÁNAK TARTALMA ÉS FUNKCIÓJA AZ ORBÁN-REZSIM ÉS A NÉMET RADIKÁLIS JOBBOLDAL POLITIKÁJÁBAN²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.78>

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, PROBLÉMAFELVETÉS

A 2010-es évek kezdete óta Európa-szerte és globálisan is olyan társadalmi mozgalmak jelentek meg, melyek a gender fogalma ellen agitálnak. Az alulról szerveződő és/vagy egyházakhoz és/vagy szélsőjobboldali vagy jobboldali populista pártokhoz köthető mozgósítások kontextustól függően különböző ügyek ellen szerveződnek: a társadalmi nemek tudománya (*gender studies*), illetve annak közfinanszírozása, a nemek közötti társadalmi egyenlőség kérdésének főáramba terelése (*gender mainstreaming*),³ a nők reprodukciós jogai, a nemi alapú erőszak⁴ megelőzése és felszámolása, a szexuális irányultsággal és nemi identitással kapcsolatos jogkiterjesztések és követelések (például az azonos neműek házassága, a szexuális és nemi kisebbségekkel kapcsolatos érzékenyítő oktatási programok), valamint az új reprodukciós technológiák. Ami ezeket az ügyeket összeköti, az a „genderideológia”, a „genderelmélet” vagy a „genderizmus” vádja az ellenzői részéről. Ezért a szakirodalom túlnyomórészt genderellenes vagy antigender-mozgalmakként utal a jelenségre (Kuhar–Paternotte 2017, Hark–Villa 2015).

Bár a közbeszéd szintjén évek óta jelen volt a téma, Magyarországon a legtöbb európai országhoz képest későn, 2017 február–márciusában került reflektorfénybe a „genderideológia” témája. Ráadásul (és ez is eltérés a legtöbb országhoz képest) itt a kormányzat, valamint a kormányzathoz kötődő média és szervezetek részéről érkezett a támadás. Az ELTE-n induló társadalmi nemek tanulmánya mesterképzés, valamint az Európa Tanács nők elleni és családon belüli erőszak megelőzéséről és felszámolásáról szóló egyezménye (Isztambuli Egyezmény) ratifikációjának kilátásba helyezése kapcsán merült fel a „genderideológia” vádja a kormányzat, a kormányközeli szervezetek, illetve a kormánymédia részéről 2017 első negyedében, majd kulminálódott 2018 augusztusában, amikor a kormány bejelentette, hogy törölni szándékozik az akkreditált képzések listájáról a társadalmi nemek tudománya mesterszakot. Erre végül még az év októberben sor is került egy kormányhatározat révén. A magyar országgyűlés a koronavírus-járvány első hulláma idején, 2020 májusában megszavazott egy politikai nyilatkozatot arról, hogy nem ratifikálja az Isztambuli Egyezményt, és törvénybe iktatta, hogy bevezeti a „születési nem” mint megváltoztathatlan adat rögzítését az anyakönyvi nyilvántartásban. 2020 decembe-

1 ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.

2 ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola, 2021. Témavezető: Fleck Zoltán. A védés időpontja: 2022. 02. 03. Minősítés: summa cum laude. A disszertáció 2022 szeptemberében jelenik meg könyv formájában a Napvilág Kiadónál.

3 „[A] *gender mainstreaming stratégia* (...) röviden azt jelenti, hogy a nemek közötti egyenlőség szempontját minden szakmapolitikai intézkedésnél mérlegelni kell, a döntéshozatal minden szakaszában és annak minden szintjén. (...) Az emberek – férfiak és nők – egyenlősége jegyében éppen különbözőségükre vagyunk tekintettel” (Betlen et al. 2009:7).

4 A két nem közötti egyenlőtlen hatalmi viszonyokban gyökerező, például az elsősorban nőket érintő szexuális erőszak vagy családon belüli erőszak.

rében a 9. módosítás keretében belekerült az Alaptörvény szövegébe, hogy „az anya nő, az apa férfi”, valamint egy rendelkezés, miszerint védeni kell a gyermekek jogát a biológiai nemüknek megfelelő identitáshoz. 2021 júniusában pedig az Országgyűlés elfogadta az úgynevezett gyermekvédelmi törvényt, amely a pedofília büntetőségének szigorítása mellett tiltja a homoszexualitás és a transzneműség ábrázolását reklámban, illetve iskolai oktatás keretében.⁵ Ezeket az intézkedéseket a kormányzat a „genderideológia” sürgető fenyegetésével indokolta.

Németországban is egy párt a legfontosabb szereplője a gender fogalma elleni jobboldali mozgósításoknak, mégpedig az *Alternative für Deutschland* (Alternatíva Németországnak, AfD). 2013-as megalakulása óta a migráció és az integráció kérdései mellett a párt legfontosabb témái közé tartoznak a genderrel kapcsolatos ügyek: a *gender mainstreaming*, a *gender studies* közfinanszírozása, a szexuális és nemi kisebbségek jogai, valamint a nőket és az „összes nemet” láthatóvá tévő nyelvhasználat, összekapcsolódva egy konzervatív család- és emberképpel a nők és férfiak kívánatos nemi szerepeire vonatkozóan. Bár kisebbségi és ellenzéki pozícióból, de a Fideszhez hasonlóan az AfD is egy tágabb hálózatba ágyazva fejti ki genderellenes tevékenységét és diskurzusát: a konzervatív jobboldalhoz képest radikálisabb, új kulturális hegemoniát létrehozni kívánó értelmiségiekből, folyóiratokból, szervezetekből álló, úgynevezett új jobboldali hálózat részeként működik (Fuchs–Middelhoff 2019, Salzborn 2017, Wagner 2017, Weiß 2017). Azonban míg Magyarországon a nyugat-európai és észak-amerikai törekvésekre hivatkozik a genderellenes jobboldal, Németországban az AfD a német progresszív pártok szakpolitikai kezdeményezéseire reagál, például a nemi önmeghatározás és a nemileg semleges nyelvhasználat szorgalmazására.

Magyarországon a 2010 óta regnáló kormányzat és a hozzá kötődő szervezetek egyéb ellenségképeivel kapcsolatban számos kutatás született. A „genderideológiával” kapcsolatos átfogó empirikus elemzés még nem készült. Az AfD és a német új jobboldal különböző szereplőinek genderfogalommal kapcsolatos diskurzusát és politikáját már feltárták, de a tanulmányok a jelenséget jellemzően nemzeti keretben tárgyalják és a helyi politikai sajátosságokból magyarázzák. A két nemzeti diskurzusközpont (Hajer 1993, Keller 2001, Edenberg 2021) beszédmódjában látszólag egymástól függetlenül hasonló nyelvi elemek és követelések jelennek meg. Korábbi kutatások kimutatták, hogy a genderellenes diskurzus transznacionális jelenség, és szereplői nemzetközi hálózatokban működnek (pl. Kuhar–Paternotte 2017). Ezért a csak a nemzeti kontextusra szorítkozó, úgynevezett módszertani nacionalista megközelítésmódok óhatatlanul hiányosak maradnak. A dolgozat abból indult ki, hogy egy összehasonlító elemzés révén új ismeretekhez juthatunk mindkét párt (illetve radikális jobboldali hálózat) politikájáról és a genderellenesség transznacionális jelenségéről is, illetve annak összefonódásáról tágabb politikai célkitűzésekkel.

A különböző jobboldali pártok és mozgalmak programja és támogatottsága kapcsán már évtizedek óta kutatják a gender szerepét, vagyis azt, hogy a két nem közti társadalmi viszonyokkal kapcsolatos elképzelések hogyan alakítják e pártok politikai és közpolitikai gyakorlatát, és hogy ezek a gyakorlatok hogyan termelik újra, vagy épp változtatják meg a két nem közötti hierarchikus viszonyokat. A „gender” szerepe azonban – vagyis a fogalom maga mint politikai viták tárgya – csak az utóbbi években került a politikatudomány látóterébe annak kontextusában, hogy az erősödő jobboldali populista és radikális jobboldali pártok Európa-szerte rácsatlakoztak az eredetileg egyházi gyökerű genderellenességre.

⁵ A disszertáció benyújtása és védelme óta lezajlott a 2022-es országgyűlési választásokkal egy időben az úgynevezett gyermekvédelmi népszavazás négy kérdésről, amelyek a szexuális irányultságokkal és nemi identitásokkal kapcsolatos iskolai érzékenyítésekre és médiareprezentációkra vonatkoztak. Az elemzéshez használt empiria 2021 novemberében zárult.

A tematikák és technikák transznacionális diffúzióját a mozgalomkutatás eszközkészletével igyekeztek megragadni a kutatók; a főként posztstrukturalista megközelítésben működő *gender studies* felől érkező politológusoknál pedig a genderellenesség kutatása jellemzően annak vizsgálatára szorítkozik, hogy a jobboldal hogyan konstruálja meg a fenyegető genderideológia képét, és hogyan legitimálja ezzel a nők és a szexuális és nemi kisebbségek elnyomását. Közös ezekben az elemzésekben, a normatív megközelítésen túl, hogy a kínálati oldalra fókuszálnak: a radikális és genderellenes jobboldal szereplőit, azok hálózatait, mozgósítási stratégiáit és ideológiai ajánlatát elemzik. A keresletet (vagyis azt, hogy van-e társadalmi igény ezekre a mozgalmakra, illetve e pártok ajánlataira, és ha van, akkor az miből táplálkozik) vagy a kínálat derivátumának tekintik (a jobboldal konstruálja meg a valóságértelmezéseket, végzi a sérelmek kulturális keretezését, illetve adott esetben más sérelmek genderre projektálását), vagy pedig szociálpszichológiai jelenségekre, idejétmúlt, modernitásellenes attitűdökre vezetnek vissza: például a nők és a szexuális kisebbségek alsóbbrendűségébe vetett hitre, a patriarchális és heteroszexuális privilégiumok megtartásának vágyára, az előjogok elvesztésétől való félelemre. A normatív alapállásból és a kínálati fókusból adódik, hogy jellemzően nem képezi a vizsgálódás tárgyát, hogy a jobboldali genderellenesség milyen viszonyban áll a gender fogalmával dolgozó mozgalmi, közpolitikai és tudományos trendekkel. Közös a domináns értelmezésekben az is, hogy egyenlőségjelet tesznek a gender és a „gender” közé, vagyis pontosan illeszkedő kontinuitást látnak a régi (antifeminista, homofób, 68-ellenes, úgynevezett tradicionális nemi szerepeket propagáló) küzdelmek és a mai genderellenesség között, a gender fogalmának explicit említését pusztán a jelen körülményeire aktualizált kommunikációs elemnek tekintve; arra utalva, hogy a férfiak és nők, heteroszexuálisok és homoszexuálisok egyenlőségével nyíltan szembefordulni már nem lenne politikailag korrekt, helyette a genderideológiát és az úgynevezett genderfeministákat támadják. Ezek a megközelítések nem tudják megmagyarázni, hogy a gender fogalma miért alkalmas politikai mobilizációra.

A korábbi kutatások vakfoltjai alapján fogalmaztam meg a kutatási kérdéseimet és állítottam össze egy azok megválaszolására alkalmas módszertant. Amikor a gender fogalmát analitikus értelemben használom, akkor idézőjel nélkül szerepeltetem (gender), amikor viszont a jobboldali diskurzus számos, a dolgozatban kifejtendő jelentését értem alatta, akkor idézőjellel jelölöm („gender”).

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZERTAN

A dolgozat a következő kérdésekre kereste a választ:

1. Mi a „gender” tartalma az Orbán-rezsim és a német radikális jobboldal diskurzusában? Milyen egyéb témákkal fonódik össze? Milyen viszonyban vannak ezek a tartalmak az úgynevezett progresszív oldal követeléseivel?
2. Hogyan váltak az intézményes jobboldali politikai szereplők és az új jobboldali értelmiség a genderellenes diskurzus fő szereplőivé a két országban? Milyen tényezők befolyásolták a szerepvállalásukat?
3. Milyen viszonyban van a magyar kormányzati genderellenes diskurzus a német új jobboldalival? Milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel mind az érvek, mind a szervezeti összefonódások tekintetében? Milyen hatása van annak, hogy míg Magyarországon (alkotmányozó) kétharmados pozícióból, addig Németországban ellenzékéből küzdenek a politikai szereplők a „gender” ellen? A hasonlóságok, a különbségek, az összefonódások mit árulnak el a két jobboldali formáció tágabb politikai törekvéseiről, és mit a genderellenesség transznacionális jelenségéről?
4. Mi a genderellenes diskurzus *funkciója* a két vizsgált politikai diskurzusközlés rövid távú és hosszú távú politikai céljai elérése szempontjából? Egyszerűbben: miért „gendereznek”?

5. Milyen diszkurzív környezetbe érkeznek a genderellenes diskurzusok? Mi ad az állításainak empirikus hitelt (Benford–Snow 2000:620, Rawłuszkó 2019)? Miért rezonálhat? Vagyis: miért „genderezhetnek”?

A kérdések megválaszolásához vegyes módszertanra volt szükség. Vegyes először is diszciplinárisan: a politikatudomány, a politikai szociológia, a társadalom- és a genderelméletek megközelítéseit és eredményeit mozgósítottam.⁶

Másodsorban, vegyes módszertant láttam szükségesnek a vizsgálat alá vont adatok típusa tekintetében is, az érvényesség növelése érdekében: adatnak tekintettem egyrészt a politikai kontextust, illetve folyamatokat; másrészt a radikális jobboldal szereplőinek saját értelmező kijelentéseit/írásait a témával kapcsolatban (diagnózis felállítása, tétek és teendők meghatározása); harmadrészt a progresszív oldal azon törekvéseit, amikre a jobboldalon hivatkoznak, amikre (állítólag) reagálnak; továbbá adatnak tekintettem mindkét ország esetében a másik vizsgált ország politikai folyamatait és diskurzusait. Mindez együtt képezi az empirikus mintát.

Harmadsorban, vegyes a dolgozat módszertana abban a tekintetben is, hogy empirikus és elméleti megismerési utakat kombinál a kérdések megválaszolásához. A gender fogalma átpolitizálásának politikai folyamatát és benne a politikai aktorok szerepének erősödését összehasonlító perspektívában rekonstruáltam. Az oksági kapcsolatok pontosabb megértése céljából a folyamatkövetés módszeréhez (*process tracing*) nyúltam. A vizsgált magyar és német szereplők genderellenes keretezéseiből a minta összeállításához, valamint az empiria és az elmélet, az adatgyűjtés, az adatelemzés és a mintából nyerhető elméleti magyarázatok közti dialektikus kapcsolat fenntartásához a megalapozott elmélet (*grounded theory*) megközelítését használtam. Annak meghatározására, hogy a vizsgált szereplők milyen tartalmat tulajdonítanak a „gender”-nek, a legrelevánsabb keretezések vizsgálatát keretelemzéssel (*frame analysis*) végeztem. A főbb kereteket, amennyiben lehetett, összevettem a valós progresszív törekvésekkel, illetve kapcsolódó társadalomelméleti és empirikus kutatások összefüggésében elemeztem. Végül a politikai folyamatok és a keretek értelmezése alapján összesítettem a „gender” funkcióit a német új jobboldal és az Orbán-rezsim politikájában, és levontam az elméleti következtetéseket.

Abból indultam ki, hogy a politikai folyamat és a keretek, valamint a keretek és az azok rezonanciájához szükséges diszkurzív lehetőségstruktúrák⁷ együttes vizsgálata, vagyis egy gyenge konstruktivista megközelítés pontosabb képet rajzol a genderellenesség jelenségéről, mint azok az erősen normatív, posztmodern konstruktivista megközelítések, amelyek a témával kapcsolatos irodalmat uralják.

A dolgozat célja az volt, hogy a német és a magyar jobboldali genderellenes diskurzusok tartalmának és politikai funkcióinak összehasonlító feltárásával hozzájáruljak a magyar és a német politikai genderellenesség pontosabb megértéséhez, és szempontokkal szolgáljak a genderellenesség jelenségének a magyar és német kontextuson potenciálisan túlmutató magyarázatához.

6 A témával kapcsolatban szembekerültem politikai gazdaságtani, nyelvészeti, neveléstudományi, pszichológiai és biológiai kérdésekkel is, de ezekkel kompetencia hiányában nem foglalkoztam mélyebben.

7 Ezek „olyan szimbolikus, kulturális tényezők, amelyek azt jelzik, hogy egy adott ügy milyen mértékben válhat publikussá, és hogy az állampolgárok vagy azok csoportjai mennyire fogékonyak azokra” (Gerő 2020:15); ezek határozzák meg, hogy „egyes szereplők és értelmezési keretek miért rezonálnak jobban egy adott nyilvánosságban” (Mikecz 2018:64).

A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

Az első részben áttekintettem a transznacionális genderellenes mozgalmakkal kapcsolatos szakirodalmat. Elsőként a gender és a genderellenesség fogalmait tisztáztam. Utóbbival kapcsolatban külön részt szenteltem a kritika és a lejáratás megkülönböztetésének, amelyek a meglévő szakirodalomban normatív okokból gyakran összecsúsznak. Ezt követően felvázoltam a transznacionális genderellenesség eredetét és kronológiáját, valamint a genderellenes mozgalmak és pártok közötti átfedésekkel kapcsolatos megközelítéseket. Utána kritikai megközelítésben ismertettem a jelenséggel kapcsolatos főbb értelmezéseket, azok eredményeit és vakfoltjait, majd megfogalmaztam, hogy az eddigi kutatások milyen kérdéseket hagytak nyitva, és az én dolgozatom ezekből melyek megválaszolására vállalkozott.

A második, módszertani fejezetben ismertettem az ontológiai és episztemológiai kiindulópontjaimat, valamint a kutatási kérdéseimet, majd megindokoltam, hogy miért döntöttem az összehasonlító elemzés mellett: hogy miért végzek összehasonlítást, hogy miért Németországot és Magyarországot hasonlítom össze, továbbá, hogy miért az ellenzékben, illetve kormányon lévő radikális jobboldal a vizsgálatom tárgya. Következő lépésben ismertettem a folyamatkövetés (*process tracing*), a megalapozott elmélet (*grounded theory*) és a keretelemzés (*frame analysis*) módszertanát, valamint azt, hogy ez a módszertani csomag hogyan segített a minta összeállításában és elemzésében. A módszertani fejezetet kutatásetikai blokkal zártam.

A harmadik részben az empirikus anyagot elemeztem. Először ismertettem azt a három kulcsfogalmat, amelyek az empiria alapján kirajzolódtak a „gender” politizálásának funkcióiról a két jobboldali diskurzuskoalíció politikájában: ellenségkép, hegemonia és reflexió. Azután ezek mentén, ezek segítségével elemeztem a német és a magyar genderellenes jelenség kronológiáját és témáit, illetve a folyamatot, ahogyan a német új jobboldal és a magyar kormányzat váltak a nemzeti diskurzus fő alakítóivá. Ezt követően ismertettem a négy tartalmi keretet: a „nemek összemosása”, az „ideológia”, az „elnyomás” és a „válság” kereteit. Ezeket a releváns társadalomelméleti és empirikus kutatások tükrében elemeztem, a német–magyar kontextuális különbségek és hasonlóságok összevetésével, megvizsgálva a diszkurzív keretfeltételeket, valamint azt, hogy mi kölcsönöz a kereteknek empirikus hihetőséget. Végül összefoglaltam az összehasonlító folyamat- és keretelemzés elméleti tanulságait a három funkció mentén.

A „GENDER” POLITIZÁLÓDÁSI FOLYAMATÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Németországban a genderellenes diskurzus 2005–2006-ban indult, mozgalmi, új jobboldali értelmiségi és pártpolitikai képviselője pedig 2013–2014-től. Magyarországon a téma 2008-tól fogva volt szórványosan jelen; a kormányzat, valamint a kormányközeli értelmiségiek és média pedig 2017-től kapta fel a témát.

A politizálódási folyamat elemzéséből kiderült, hogy a „gender”-rel tematizált ügyek között nagy az átfedés. A *gender mainstreaming* és a gendernyelv specifikusan német témáknak számítanak, Magyarországon nem jelentek meg. Az elsőnek a kontextuális oka az, hogy Németországban a CDU és a CSU pártszövetsége, vagyis középpjobboldali pártok voltak hatalmon 2005-től 2021-ig, szövetségi szinten és több tartományban is progresszív pártokkal koalícióban, míg Magyarországon 2010 óta a Fidesz–KDNP kormányoz, és nincs szó a *gender mainstreaming* gyakorlatba ültetéséről. A másodiknak pedig nyelvi oka van: a magyar nyelv nem alkalmas olyan jellegű progresszív politizációra, amivel szemben a jobboldal tiltakozhatna. Specifikusan magyar téma az Isztambuli Egyezmény,⁸ amelynek Németországban végül zökkenőmentesen zajlott a ratifikációja. Amikor

8 Legalábbis magyar–német összehasonlításban: a kelet-közép-európai régióban jellemzően az Isztambuli Egyezmény körül bontakozott ki a genderezés (Balogh 2020).

az AfD tartományi parlamenti szinten tiltakozott a ratifikáció ellen, akkor azt arra hivatkozva tette, hogy a nők testi integritására a migránsok jelentik a veszélyt. Azonban a többi téma közös: *gender studies*, azonos neműek közötti házasság, a gyerekek szexuális felvilágosítása és érzékenyítése, valamint a transzneműek és a magukat transzneműnek és nem bináris neműnek vallók politikai követelései. És nemcsak az ügyek közősek, hanem a felhozott érvek is; még a megjelölés (genderőrület), a történelmi analógiák (kommunizmus és nácizmus) és a metaforák (trójai faló) is egyeznek. Igaz ez azokra az esetekre is, amikor az ügyek nincsenek minden szempontból átfedésben: a *gender mainstreaminggel* szemben felhozott fő német érv, vagyis az, hogy az csak a felszínen szól a nők jogairól, de *valójában* a nemek sokféleségét akarja bevezetni, Magyarországon az Isztambuli Egyezményrel kapcsolatban merül fel.

A Fidesz–KDNP és az AfD diskurzusát összevetve megállapítható, hogy az AfD több kérdésben liberálisabb álláspontot képvisel a magyar kormánykoalícióhoz képest. Egyrészt az AfD jellemzően nem közvetít a homoszexualitással kapcsolatban negatív üzeneteket, illetve nem üt meg politikai célból homofób (Weiss–Bosia 2013) hangot, szemben a Fidesz–KDNP-vel. Másrészt nem tekintik propaganda szülte jelenségnek azt, hogy a kiskorúak egy része a többségtől eltérő irányultságot fedez fel magában, amikor ráébred a saját szexualitására. Harmadrészt a transzneműséget az AfD csak a kiskorúak tekintetében utasítja el, illetve annak vonatkozásában, hogy a progresszív pártok kivennék az orvosi és pszichológiai jóváhagyást a nemváltoztatási eljárásból; a Fidesz–KDNP 2020 májusában a nagykorúaktól is elvette a nem jogi megváltoztatásának lehetőségét. Ami még lényeges különbség, hogy Németországban ténylegesen képviselt progresszív politikai követelésekre reagál a radikális jobboldal, mégpedig kisebbségből, míg Magyarországon a kormányzó koalíció a nyugat-európai és észak-amerikai jelenségeket politizálja, használja az ellenzékkel szemben, illetve a tudomány szabadságába való beavatkozás legitimálására, a kisebbségek megvédelmezésére, ellenségképzésre, tágabban pedig egy új kulturális hegemonia és az illiberális demokrácia kiépítésére. Mindeközben az AfD, illetve a német új jobboldal a *gender studies* mesterszakok megszüntetése, a 9. alaptörvény-módosítás és a „pedofiltörvény” recepciója kapcsán is példamutatónak tartja Orbán „gender”-politikáját.

Az AfD (és a német új jobboldali értelmiség), valamint az Orbán-rezsim (Körösényi et al. 2020) ugyanolyan diszkurzív stratégiát követ a „gender”-rel kapcsolatban, az eltérések nem ideológiaiak, hanem a politikai pozíció (kisebbség kontra alkotmányozó többség) által meghatározottak. Továbbá, ami az egyik országban történik, az a másik ország új jobboldali „gender”-politikájában diszkurzív keretfeltételként jelenik meg: az Orbán-rezsim belpolitikailag hasznosítja a centrumországokban, köztük Németországban, ténylegesen jelentkező LMBT-követeléseket; polarizáló retorikájának és válságnarratívájának ezek a hivatkozások kölcsönöznek empirikus hihetőséget. A német új jobboldal számára pedig az Orbán-rezsim a bizonyíték arra, hogy „van alternatíva.”

A két ország esetét vizsgálva az is kirajzolódott, hogy a genderellenesség jelenségét nem lehet sem mozgalom–ellenmozgalom (és kapcsolódó politikai szövetségeseik), sem mozgalom kontra állam keretben értelmezni. A jelenség ily módokon való konceptualizálása fontos szervezeti szempontokat hagyna figyelmen kívül. Például, az állam aktív szereplője lehet a genderellenességnek: így van ez Magyarországon és több más országban is (Krizsán–Roggeband 2020). Másrészt, a különböző szereplők váltogathatják is a szerepeiket, vagy több szerepet is betölthetnek egyszerre (például lehet valaki egyszerre propaganda-újságíró és értelmiségi, konzervatív civil szervezet [NGO] vezetője és radikális jobboldali párt politikusa). Harmadrészt, a különféle mozgalmi, szubkulturális és pártpolitikai szereplők gyakran ugyanazoknak a nemzeti vagy nemzetközi hálózatoknak a tagjai. A magyar esetben nem független civil szervezetek kooptálása zajlik, hanem vagy kifejezetten az állam által alapított szervezetekről (GONGO-król) van szó, vagy olyan szervezetekről, amelyek ideológiailag egy platformon állnak a kormánnyal, és emiatt – legalábbis a „gender”-ügyekben – természetes szövetségesei a kormánynak. Az állam

és a társadalom, illetve az állam és a civil társadalom viszonyának újradefiniálása zajlik, mindezzel kapcsolatban még fejlesztendő a fogalmi eszköztár. Konkrét kérdéscéljeimhez ezért – a kifejezetten mozgalmakra kialakított fogalmi apparátus vagy a párt- és kormányzatfókusz alternatívájaként – a diskurzuskonföderáció fogalmát javasoltam, hogy a „gender”-ügyben szövetségre lépett, heterogén szereplői konstellációt megragadjam (Hajer 1993, Keller 2001, Edenborg 2021).

A KERETELEMZÉS EREDMÉNYEI

Négy tartalmi keretet elemeztem a német és a magyar radikális jobboldali genderellenes diskurzuskonföderáció beszédmódjában: a „nemek összemosása”-, az „ideológia”-, az „elnyomás”- és a „válság”-keretet. Ezek indoklásait (alkereteit) értelmeztem, és összevettem a valós progresszív genderaktivizmus és a *gender studies* trendjeivel, a releváns társadalom- és genderelméletek tükrében. Olyan elméleteket kerestem az empiriához, amelyek magyarázattal tudnak szolgálni a két esettel, illetve a két nemzeti eset közötti hasonlóságokkal és különbségekkel kapcsolatban, valamint azzal, hogy mi adja a két radikális jobboldali szereplőkonstelláció genderellenes politikájának és diskurzusának az empirikus hihetőségét.

Az első keret a „gender”-rel kapcsolatban a nemek összemosásának vádja. Arra voltam kíváncsi, hogy mennyiben vonatkozik a vád (1) a nők és férfiak egyenlőségével, (2) a homoszexualitással és (3) a transz- és nem bináris neműséggel kapcsolatos kérdésekre. Korábbi kutatásokkal összhangban (pl. Fodor 2021) én is azt találtam, hogy csak elvétve problematizálják „gender” alatt a nők és férfiak közötti egyenlőség ügyét. A homoszexualitás is viszonylag ritkább értelmezés; ha előfordul, akkor elsősorban az azonos neműek közötti házasságot és/vagy az azonos nemű párok általi örökbefogadást kötik a „genderideológiához”, nem pedig az azonos neműek közötti vonzalmat magát. A két vizsgált diskurzuskonföderáció a „genderideológia” kifejezését konzekvensen a transzneműségre és a nem bináris, egyénileg meghatározott nemi identitásokra érti. Mindent annak tükrében elemeztem, hogy a kurrens feminista és LGBT-politikában is különböző dolgokat értenek a szereplők gender alatt, például a női–férfi nemi szerepeket vagy szubjektív nemi *identitást*. Négy alkeretet azonosítottam annak alapján, hogy hogyan függ össze a jobboldali genderellenes szereplők számára a női–férfi nemi szerepek kulturális konstruáltságaként értelmezett gender és a nemi identitás, illetve az annak dekonstruálásaként felfogott gender: (1) a régi gender jó, az új rossz; (2) a régi és új gender egylényegűek, egyaránt rosszak; (3) a női és férfi nemi szerepek konstruáltságára, illetve a nők és férfiak egyenlőségére vonatkozó elméletek törték a transzneműséghez és nem bináris identitásokhoz vezető utat; (4) trójai falóról van szó: a nők és férfiak közötti egyenlőségre való hivatkozás félrevezetés, a cél a transzneműség bevezetése, illetve a nemek felszámolása.

A második keret az ideológia vádja, ami – a nemek összemosásával együtt – minden országban, ahol jelen van a genderellenesség, a fő értelmezés, tekintve, hogy az egész diskurzus a genderizmus, a genderelmélet és a genderideológia fogalmi köré szerveződik. Elsősorban a *gender studies* ügye kapcsán fogalmazódik meg az ideológia vádja mindkét országban, másodsorban a gyerekek szexuális felvilágosítása, illetve LGBT-kérdésekre való érzékenyítése kapcsán. Az ideológia fogalmát a szereplők nem dolgozzák ki, nem utalnak a több évtizedes ideológiakritikai irodalomra. Ideológiáról jellemzően annak hétköznapi értelmében beszélnek: manipulációs célú, hamis tudást értenek alatta. A genderideológiát hol totalitárius rendszerek ideológiáihoz hasonlítják, hol vallási meggyőződéshez.

A vizsgált radikális jobboldali szereplők jellemzően négy módon indokolják, hogy miért tekinthető ideológiának a gender: (1) Azért, mert kritikarezisztencia és immunizációs stratégiák jellemzik: kizárja a kritikát a

normatív elméleti kiindulópontok, valamint azok dogmatikus, zárt képviselése révén. (2) Azért, mert tagadja, hogy a biológiai tényezőknek hatása lenne a fiúk és a lányok, illetve a férfiak és a nők viselkedésére, pszichés működésére. (3) Azért, mert az a körülmény, hogy kritikai társadalomtudományról van szó, tudománytalanná teszi. (4) Azért, mert a nemek sokszínűségét, a transzneműséget és a nem bináris nemi identitásokat propagálja – és ez hamis tudás, hiszen két nem van.

Az 1. pontban felvetett kritikát annyira jogosnak találom, hogy a disszertáció egyik kiindulópontja is ez volt, nevezetesen az a megfigyelés, hogy a genderellenességet kutató szakirodalom jelentős részében a kritika, valamint a politikai célú démonizálás és homogenizálás szintjei normatív okokból összezsúsznak, és ez gátolja a megismerést, illetve potenciálisan katalizátora az antagonisztikus ellenreakcióknak is. Ezzel kapcsolatban, csakúgy, mint a 2. ponthoz kapcsolódó kérdések esetében olyan kritikákat vetnek fel az új jobboldali szereplők, amelyek a *gender studies*-on, illetve a feminista és LMFT-politikán belül is vita tárgyát képezik. Vagyis a kritika nem alaptalan, azonban a bírált jelenségek nem tekinthetők a mező egészére jellemzőnek.

A 3. pont egy több évtizede zajló tudománypolitikai vitához kapcsolódik, ami arról folyik, hogy lehet-e normatív pozícióból tudományt művelni. A *gender studies* – mint az összes, a kritikai elméletek talaján álló perspektíva – önképe szerint is ideologikus, abból a tudománykritikai meggyőződésből, hogy nincs a társadalmi struktúrákon és hatalmi viszonyokon kívüli tudás (Barát 2015, Lóránd 2006). Ezzel azt is állítja, hogy a magát elfogulatlanak, nem ideologikusnak láttató tudomány is ideologikus, csak nem tud róla, vagy szándékosan elfedi. A genderellenes szereplők nem ismerik el, hogy normatív pozícióból tudományt lehessen művelni.

Ideológia-e a gender a 4. vád értelmében? Amire a dolgozatban szorítkoztam, az egy – ahogy a frankfurti iskola képviselői neveznék – pozitivistá ideológiakritika, vagyis a hamis tudatot kizárólag episztemikus értelemben vizsgáltam: fennáll-e egy igaz-hamis értelemben eldönthető hamis tudás, vagyis egy tévedés állítások episztemikus státusával kapcsolatosan: például ténybeli tévedés; kognitív tartalomnak mondani valamit, ami empirikusan nem igazolható; értékítéleteket tényállításokként prezentálni; vagy egy társadalmi jelenséget természeti jelenségnek tartani (Geuss 1981). Az elemzésben arra jutottam, hogy a magukat transz- vagy nem bináris neműnek vallók politikai követeléseinek egy része az ideológia kategóriájába sorolható. A nemi diszfória vagy nemi inkongruencia mint mentális kondíció valós, és nem mindig kezelhető terápiával, tehát lehetséges, hogy bizonyos felnőtteknek kínálhat jobb életet a nemi átalakító műtét. Ezzel szemben a transz-, illetve nem bináris politikai követelések egy része ennek a kisebbségi és empátiát érdemlő pozíciónak a társadalmi elfogadtatásán túlmegy, amennyiben ontológiai állításokat tesz (Suissa–Sullivan 2021): nevezetesen azt állítja, hogy kettőnél több nem van; hogy a nemünk nem a testünktől függ; valamint hogy a nemet meg lehet változtatni. Episztemikus értelemben – mai tudásunk alapján – ideológiának nevezhető a gender ilyen monologisztikus és voluntarista megközelítése.

A harmadik keret, amit én elnyomás-keretnek neveztem el, tartalmazza azokat az állításokat, amelyek szerint a „gender” valamilyen módon kívülről ránk erőszakolt nézetrendszer. ENSZ, EU, USA, a „nyugat” – többféle eredete is lehet, a lényege az, hogy nemzetállam feletti, és a vád pedig az, hogy aláássa a nemzeti szuverenitást. E szerint a helyi politikai ellenfelek ezeknek a törekvéseknek a kiszolgálói. A német radikális jobboldalon utóbbiak elsősorban a „zöld-vörös mainstream” és a „hazug sajtó”-nak (*Lügenpresse*) titulált fősodorbéli média, Magyarországon pedig „az ellenzéki”, illetve liberális sajtó, valamint az ellenzék. A vád az utóbbiakkal kapcsolatban az, hogy ha ők kerülnének hatalomra, akkor nyugati mintára, illetve Brüsszel követelésének engedve jogszabályba, illetve gyakorlatba ültetnék a „gendert”. Ez az egyetlen keret a négyből, amelyet illetően számottevő különbséget találtam a magyar és a német diskurzusok között. Az általam elemzett német kere-

tekben nem került elő a kelet–nyugat különbségtétel és a gyarmatosítás vádja a „gender” kapcsán: megjelent ugyanakkor a nyugat, az USA, illetve az EU mint a nemzeti integritás és szuverenitás veszélyeztetői – a „gender” propagálásán keresztül is. Ezt a keretet az Európán belüli centrum–(fél)periféria egyenlőtlenségek összefüggésében elemeztem, amelyek Németország és Magyarország esetében nyugat–kelet-egyenlőtlenségekként artikulálódnak (Németországban ráadásul egy országon belül). Mind a gazdasági, mind a kulturális-szimbolikus, mind az episztemikus-tudományos aspektust illetően számos empirikus és elméleti kutatás született. Ez a három dimenzió a gender területén három témát illetően érhető tetten: a genderpolitika (Gregor 2017), a *gender studies* (Pető 2018), valamint a feminista és LMBT-aktivizmus (Barna et al. 2018). Ezek alapján úgy tűnik, hogy a külső elnyomás narratívája megragadja a genderellenesség egyik dimenzióját. A jobboldal projekciós felületként kínálja fel ezeket a megtapasztalt gazdasági, szimbolikus és episztemikus egyenlőtlenségek megragadására – amelyek ugyan nemcsak ennek a három genderterületnek a sajátosságai, de azokra is jellemzők, így alkalmasak ellenségképnek, a hierarchikus nyugat-kelet-viszonyoknak, az EU-kritikának vagy az USA-hegemoniának a szimbolizálására. Ez kölcsönöz ennek a narratívának empirikus hihetőséget.

A negyedik keretet a válság fogalmával fogtam egybe. A válság három tényező együttállásaként definiálható: fenyegetés (magas téték), bizonytalanság (bizonytalan a kimenet) és sürgősség (azonnali cselekvés szükségessége) (Boin et al. 2005). Ezt a két vizsgált diskurzusközpontú „gender”-beszédmódjában három dimenzióban tudtam megragadni: (1) a bizonyosságok elvesztése, (2) antropológiai forradalom, (3) a gyerekek. A válságmetafora a kezdetektől áthatja a „gender”-rel és a *gender mainstreaminggel* kapcsolatos diskurzust mindkét országban. De míg a német új jobboldal szabad szemmel megfigyelhető történésekre, törvényjavaslatok formájában megjelenő törekvésekre hivatkozik, amikor a „genderideológia” fenyegetéséről és válságról beszél, addig Magyarországon a nyugati folyamatok alarmista és hiszterizáló recepciójáról van szó, összekötve azzal az állítással, hogy az ellenzék esetleges hatalomra kerülése esetén elkerülhetetlenül áldozatul esnének a gyerekek, a magyar kultúra, illetve a Magyarország által őrzött európai civilizáció. A dolgozatban ezért amellett érveltem, hogy egyrészt földrajzi szempontok is befolyásolják, hogy válságnak tekinthető-e a „gender” és az a jelenség-halmaz (*cancel culture*, individualizált interszekcionalitás, pl. Suissa–Sullivan 2021, Csányi–Kováts 2020), amelyekbe ágyazódik, vagyis nem mindegy, hogy hol zajlanak az ellenzett folyamatok: belföldön vagy valahol másutt. Másrészt normatív szempontokról is szó van, amelyek azonban nem kétpólusúak: nem feltétlenül helyezhetők el a különböző kérdésekben egy konzervatív–progresszív tengelyen.

A DOLGOZAT ELMÉLETI EREDMÉNYEI

Az összehasonlító empirikus folyamat- és keretelemzés alapján a dolgozat elméleti következtetéseit Chantal Mouffe és Ernesto Laclau elméleti meglátásai (Laclau–Mouffe 1985, Laclau 2007), illetve Mouffe (2005) agonizmus és antagonizmus fogalmai mentén foglaltam össze, amelyek segítségével nézetem szerint számot lehet vetni a „gender” politizálásának mindhárom funkciójával (ellenségkép, hegemonia és reflexió) a két vizsgált diskurzusközpontú beszédmódjában. Az empiria alapján kijelenthető, hogy a genderellenesség nemcsak ellenségkép és hegemoniatörekvés, hanem reflexió is. A radikális jobboldal sokszor rémületkeltő, torz és túlzó állításainak empirikus hihetőséget kölcsönöznek a valós jelenségek. Illetve, úgy is lehet fogalmazni: a magyarországi jobboldali genderellenes keretek diszkurzív lehetőségstruktúrái a centrumországok – köztük Németország – progresszív követeléseit.

Az úgynevezett progresszív oldal az emberi jogi konszenzusra – vagyis egy depolitizált, moralizáló állításra – hivatkozva bizonyos politikai álláspontokat eleve illegitimnek, „fób”-nak, kirekesztőnek bélyegez. A progresszív hegemoniatörekvés része tehát az is, hogy követeléseiket emberi jogoknak, ezáltal minimálkon-

szenzusnak deklarálják, amit megkérdőjelezni az emberi jogok megkérdőjelezésével lenne egyenértékű: ez ugyanolyan lejárató és démonizáló nyelvi stratégia, amilyenek az alkalmazását a jobboldal esetén beazonosítanak. Ezzel viszont a pluralizmus agonisztikus dinamikája nem léphet működésbe, ami a lefojtott konfliktusok antagonisztikus felszínre töréséhez vezet, illetve ahhoz, hogy a jobboldali, ellenhegemoniára törekvő politikai erők ezeket antagonisztikus formában politizálják, beépítik saját rövid és hosszú távú politikai céljaikba. A liberális demokrácia konszenzusalapú elgondolásának szerves része a politikai konfliktus patológiaként látatása, ezzel az agonizmus és az antagonizmus összemosása (Horváth 2016). Mindez a „gender”-t illetően is jelentkezik, olyan értelemben, hogy a gender fogalmával dolgozó kutatók és aktivisták hajlanak bármilyen kritikát az antidemokratikusság vádjával illetni. Ehhez kapcsolódóan Mouffe nyomán a genderagonizmus és a genderantagonizmus kifejezéseit vezettem be.

A genderagonizmus jelöli azt a diszkurzív teret, ami annak elismerésén alapul, hogy a politika konfliktusos; hogy sem nem lehetséges, sem nem kívánatos cél a konszenzus; hogy különböző hegemon projektek vetélkednek – az úgynevezett progresszív oldalon is (akár bevallottan, akár bevallatlanul); és annak elismerésén is, hogy a „mi” megfogalmazásához, illetve a politikai identitáshoz „ők”-re is szükség van. Az utóbbi típusú viszonyoknak azonban nem kell szükségszerűen szimmetrikusnak lenniük, vagyis nem biztos, hogy az egyik oldal „mi”-je a másik oldal „ők”-je, illetve fordítva. Sőt, egyetlen „mi”-hez tartozhat több „ők” is. Például a konstruktivista, genderkritikus feminista oldal egyszerre határozza meg magát a jobboldallal és a transznenűek és nem binárisként azonosulók követeléseit képviselő oldallal szemben, anélkül, hogy azt állítaná, hogy a két ellenfél egyetlen egy homogén „másik” volna. A genderellenesség a genderagonizmus keretén belül tehát a feminista vagy LMBT-aktivizmus egyes követeléseinek, illetve a *gender studies* egyes elméleteinek kritikáját jelenti, jöjjön ez a kritika akár a mozgalmakon vagy a tudományágon belülről, akár pedig kívülről, a fogalmak és a politikai célok hasznosságával, egyes elméleti megközelítések vagy konkrét tanulmányok tudományos értékességével kapcsolatban. És mivel nem minden diskurzus csupán, a genderagonizmus keretében legitímen felvethetőek olyan kérdések, hogy mikor mi tekinthető fenyegetésnek, forradalomnak, külső kényszernek vagy gyerekveszélyeztetésnek. Vagyis pusztán az a tény, hogy a tétek magasan vannak meghatározva – ami mobilizációs és identitásképző célt szolgál –, az állításokat nem cáfolja szükségszerűen.

A genderantagonizmus esetében azonban a genderellenesség a közös politikai teret vitatja el politikai ellenfeleitől, illegitim ellenségekként állítva be az ellenfeleket, akik „ránk” törnek, és ezért „velük” szemben minden eszköz bevetése megengedett, sőt, szükséges is lehet. Az ebben a keretben mozgó szereplőknek nem célja az antagonisztikus konfliktus pluralizmuskonformmá szelídítése; kimondottan a „mi” és az „ők” homogenizálásában érdekeltek, amiben a „mi” a morálisan jó, az „ők” pedig a morálisan rossz. A genderantagonisztikus beszédmód célja a homogénnek megrajzolt Másik lejáratása, nevetségessé tétele vagy kozmikus, a közösségre törő ellenséggé nagyítása – vagyis kiírása a politikai közösségből. Az ilyen értelemben vett genderellenes gyakorlat – mivel antipluralista – antidemokratikusnak tekinthető.

A német és a magyar radikális jobboldal genderellenes diskurzusának szereplői nem sorolhatóak be egyenesen a genderagonizmus vagy a genderantagonizmus kategóriáiba. Ha valós politikai törekvésekkel vetnek számot, és azokat bírálják – higgadtan vagy polemikusan, hegemoniális célokat követve, vagy csak egy konkrét ügyre reagálva –, akkor a politikait agonisztikus módon fogják fel. A határátlépés egyrészt a homogenizálásban ragadható meg, vagyis annak állításában, hogy minden *gender studies*-kutató, minden gender-szakpolitikus, minden feminista és minden LMBT-aktivista, minden a *másik* oldalhoz tartozó politikus azonos ideológiát képvisel, és ugyanahhoz a lobbizhoz tartozik. Másrészt a démonizáló és polarizáló gesztusban, vagyis az ellenfelek ellenségként való megrajzolásában és bűnbakká tételében. Harmadrészt pedig megragadható a diskurzuson

túl, az ellenségképzés antidemokratikus gyakorlatokat legitimáló praxisában; ilyen a politikai ellenzék, illetve a szexuális és nemi kisebbségek méltóságának elvitatása, a politikai beavatkozás (vagy annak követelése) a tudomány területén, (Magyarországon a kormányzattal, Németországban a szélsőjobboldallal szemben) kritikus civil szervezetek zaklatása és támadása.

A genderagonizmus és a genderantagonizmus között a különbség tehát nem a kritika tartalmában rejlik, hanem a diskurzusnak a demokráciához való viszonyában. Ezen kívül, amint arra a reflexió dimenziója rávilágít, nem kizárólag a radikális jobboldali szereplőkön múlik, hogy a két konfigurációból melyik érvényesül.

Az agonisztikus konfliktusok létjogosultságának morális regiszterben történő elvitatása a progresszív oldalon kitermeli a maga antagonisztikus ellenállását. A „genderideológia” elleni küzdelem ennyiben a progresszív oldal hegemon törekvéseire és diszkurzív stratégiáira adott válasz is. Ebben viszont a radikális jobboldali szereplők nem mouffe-i, hanem schmitti konfliktuskeretet és politikai stratégiát követnek, vagyis nem ellenfélként, hanem ellenségként tekintenek a „genderistákra”.

KONKLÚZIÓ

A dolgozattal az volt az ambícióm, hogy a német–magyar összehasonlítás, illetve a gyenge konstruktivista szemlélet révén magyarázatot adjak a terület kutatásának eddigi vakfoltjaira, és pontosabban megértsem a német és a magyar esetet, valamint a két eset nemzeti kontextuson túlmutató elemeit. A materiális és a diszkurzív közötti kölcsönhatást vizsgálva egyszerre elemeztem a politikai folyamatot és a politikai szereplők „gender”-rel kapcsolatos keretezéseit, illetve a keretezések tartalmát és a tartalmak diskurzuson kívüli vonatkozásait.

A keretek és a politikai folyamat együttes elemzése révén vált felismerhetővé az a három funkció, amit a „gender” antagonizálása a két radikális jobboldali diskurzuskoalíció politikájában betölt: ellenségkép, hegemonia és reflexió. Az azonosított funkciókat visszaintegráltam az elemzésbe: a folyamatokat és a keretezéseket már a funkciókat szem előtt tartva elemeztem, illetve írtam újra. A készülő elmélet vezette a további empiriagyűjtést, és az újabb empiria szolgált a készülő elmélet ellenőrzésére. Mindezek során a megalapozott elmélet iteratív szemlélete és módszertana vezetett; a keretek azonosításában, a keretelemzés és a folyamatkövetés közti dialektikus kapcsolat fenntartásában is.

Az alkalmazott módszertani trianguláció és elméleti magyarázatadás nyomán a három fő dimenzió azonosítása, valamint az ezek közötti kapcsolódások feltárása a kutatásom legfőbb eredménye. Ellenségkép, hegemonia, reflexió: e három dimenzió együttes figyelembevételére van szükség a genderellenesség értelmezéséhez a két vizsgált országban. Az első két dimenzió a kínálathoz és a genderen túli tartalmakhoz, a harmadik a kereslethez és a gender tartalmához tartozik. Ha csak az első dimenzió vagy az első és második dimenzió van a fókusz, akkor figyelmen kívül marad, hogy miért lehet ellenségkép, illetve hegemoniaharcban bevethető a gender fogalma. Ha csak a harmadik dimenzióra szűkítjük a kérdést, akkor viszont nem vesszük figyelembe, hogy a progresszív követelésekkel szembeni tiltakozás populista hatalomgyakorlásba, illetve hatalmi törekvésbe ágyazódik, vagyis szelektál, dramatizál, homogenizál, polarizál. Ha a visszacsapás-érv jegyében a patriarchális, heteronormatív hegemonia megtartására korlátozódónak tartjuk a hegemonia és a reflexió dimenzióit, akkor figyelmen kívül hagyjuk, hogy a centrumországokban az utóbbi öt-tíz évben jelentkező progresszív törekvések és jogalkotási kezdeményezések mindezen túlmutatnak. Ezért van szükség mindhárom dimenzió befogására: hogy az új jobboldali szereplők rövid és hosszú távú politikai céljait is értsük, ugyanakkor arra is választ adhasunk, hogy mely valóságselemek jelentik azt a diszkurzív lehetőségstruktúrát, aminek a talajára hullva a polarizáló, megbélyegző vádak empirikus hihetőséget kapnak.

HIVATKOZÁSOK

- Balogh L. (2020) The Ratification Status of the Council of Europe's Istanbul Convention Among EU Member States. *MTA Law Working Papers*, 7. Elérhető: <https://jog.tk.mta.hu/mtalwp/the-ratification-status-of-the-council-of-europes-istanbul-convention-among-eu-member-states> [Letöltve: 2022-04-13].
- Barát E. (2015) Gender-ideológia kontra feminista ideológiakritika. In Bolemant L. (szerk.) *Nőképek kisebbségben. Tanulmányok a kisebbségben (is) élő nőkről*. Pozsony: Phoenix PT, 49–54.
- Barna E. – Csányi G. – Gagy Á. – Gerőcs T. (2018) A rendszerváltozás utáni magyar feminista mozgalom globális, történeti perspektívából. *Replika*, 108–109. szám, 241–262.
- Benford, R. D. – Snow, D. A. (2000) Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 611–639. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.611>
- Betlen A. – Krizsán A. – Zentai V. (2009) *Partszéről a fősodorba. Gender Mainstreaming Kézikönyv*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium. Elérhető: https://konszenzus.org/wp-content/uploads/2014/07/Gender_mainstreaming_kezikonyv.pdf [Letöltve: 2022-04-13].
- Boin, A. – 't Hart, P. – Stern, E. – Sundelius, B. (2005) *The Politics of Crisis Management. Public Leadership under Pressure*. Cambridge University Press.
- Csányi G. – Kováts E. (2020) Túl az excelszempléteű feminizmuson. Az interszekcionalitás koncepcionális és politikai kihívásai ma. *Társadalmi Nemek Tudománya e-Folyóirat*, 1, 39–66. Elérhető: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/33941> [Letöltve: 2022-04-13]. <https://doi.org/10.14232/tntef.2020.1.39-66>
- Edenborg, E. (2021) Anti-Gender Politics as Discourse Coalitions: Russia's Domestic and International Promotion of „Traditional Values”. *Problems of Post-Communism*, 1–10. október 15. <https://doi.org/10.1080/10758216.2021.1987269>
- Fodor É. (2021) *The Gender Regime of Anti-Liberal Hungary*. Palgrave.
- Fuchs, Ch. – Middelhoff, P. (2019) *Das Netzwerk der neuen Rechten. Wer sie lenkt, wer sie finanziert und wie sie die Gesellschaft verändern*. Rowohlt Verlag.
- Gerő M. (2020) Elzárkózás és fojtogató ölelés. A civil szervezetek és az állam átalakuló kapcsolata az erősödő kontroll korszakában. In Fejős A. – Szikra D. (szerk.) *Támogatás és támadás. Női civil szervezetek az illiberális demokráciában*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 8–30.
- Geuss, R. (1981) *The Idea of a Critical Theory. Habermas and the Frankfurt School*. Cambridge University Press.
- Gregor A. (2017) Who is for sale? Challenging the commodification of gender equality in the European Union. In Kováts E. (szerk.) *The Future of the European Union Feminist Perspectives from East-Central Europe*. Friedrich-Ebert-Stiftung, 9–20. Elérhető: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14210.pdf> [Letöltve: 2022-04-13].
- Hajer, M. A. (1993) Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Great Britain. In Fischer, F. – Forester, J. (szerk.) *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Durham and London: Duke University Press. 51–84. <https://doi.org/10.1215/9780822381815-003>
- Hark, S. – Villa, P.-I. (szerk.) (2015) *Anti-Genderismus. Sexualität und Geschlecht als Schauplätze aktueller politischer Auseinandersetzungen*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- Horváth Sz. (2016) Konfliktus és demokrácia: Érvek a konfliktusok politikai jelentősége és korlátozásuk szükségessége mellett. *Metsztek*, 2, 8–24. <https://doi.org/10.18392/metsz/2016/2/4>
- Keller, R. (2001) Wissenssoziologische Diskursanalyse. In Keller, R. – Hirsland, A. – Schneider, W. – Viehöver, W. (szerk.) *Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse. Band I. Theorien und Methoden*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 113–143. https://doi.org/10.1007/978-3-322-99906-1_5
- Körösenyi A. – Illés G. – Gyulai A. (2020) *Az Orbán-rezsim. A plebisciter vezérdemokrácia elmélete és gyakorlata*. Osiris.
- Krizsán A. – Roggeband, C. (2020) A nőjogi mozgalmak és az állam viszonya a beszűkülő demokráciákban. In Fejős A. – Szikra D. (szerk.) *Támogatás és támadás. Női civil szervezetek az illiberális demokráciában*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 31–57.
- Kuhar, R. – Paternotte, D. (szerk.) (2017) *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Rowman & Littlefield.
- Laclau, E. (2011[2007]) *A populista ész*. Noran Libro.
- Laclau, E. – Mouffe, Ch. (2014 [1985]) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.
- Lóránd Zs. (2006) Nemi identitás és nemi szerep a Fidesz diskurzusában. In Szabó M. (szerk.) *Fideszválság*. Budapest: L'Harmattan, 75–95.
- Mikecz D. (2018) *A globalizációkritikus mozgalom Magyarországon. Zöldek, pacifisták, házfoglalók*. Budapest: L'Harmattan.

- Mouffe, Ch. (2011 [2005]) A politika és a politikai [ford. Horváth Sz.]. *Századvég*, 60. szám, 25–48.
- Pető A. (2018) Eastern Europe: Gender Research, Knowledge Production and Institutions. In Kortendiek, B. – Riegraf, B. – Sabisch, K. (szerk.) *Handbuch Interdisziplinäre Geschlechterforschung*. Wiesbaden: Springer VS, 1535–1545.
https://doi.org/10.1007/978-3-658-12500-4_153-1
- Rawluszko, M. (2019) And If the Opponents of Gender Ideology Are Right? Gender Politics, Europeanization, and the Democratic Deficit. *Politics & Gender*, 2, 1–23. <https://doi.org/10.1017/s1743923x19000576>
- Salzborn, S. (2017) *Angriff der Antidemokraten. Die völkische Rebellion der Neuen Rechten*. Beltz Juventa.
- Wagner, Th. (2017) *Die Angstmacher. 1968 und die Neuen Rechten*. Aufbau Verlag.
- Weiß, V. (2017) *Die autoritäre Revolte. Die Neue Rechte und der Untergang des Abendlandes*. Bundeszentrale für politische Bildung.
- Weiss, M. L. – Bosia, M. J. (2013) *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*. Chicago, Illinois: University of Illinois Press.